

de lichte voorde

periodiek van de
vereniging voor oudheidkunde te lichtenvoorde

lichtenvoorde in vogelvlucht (oude ansicht plm. 1910.)

De kennis van het verleden put men hoofdzakelijk uit geschreven of gedrukte oorkonden. Welkom zijn daarbij de overleveringen. Maar ook het landschap biedt een schat aan gegevens over de beschreven en zelfs onbeschreven tijden. De natuurlijke gesteldheid van de bodem en de ligging in de omgeving verklaren menigmaal, hoe een nederzetting ontstaan en zich ontwikkelen kon. Aanhoudend wijzigen de mens en de natuur het uitzien van de oppervlakte. Het verloop daarvan tekent zich af in het landschap. Verzonken oudheden komen door opgraving en ook door wind- en watererosie weer aan het licht. Tenslotte herinneren veld- en hoevenamen aan vroegere toestanden, instellingen, opvattingen, gebeurtenissen en gebouwen.

I

De eerste nederzettingen ontstonden op de hoogten. Daar was de verbouw van graan beveiligd tegen wateroverlast. De uitgestrekte essen of korenvelden liggen dan ook op hoog gelegen terrein. Ze zijn de vroegste ontginningen. Veel later werden de drassige laagten vruchtbaar gemaakt. Bovendien spaarde men deze wildernissen, omdat ze hout en turf leverden en tevens als weidegrond dienden. Ze omringden de nederzetting alsook het esgebied en werden daarom mark, dat is grens, genoemd. Een warrig web van beken bemoeilijkte eeuwenlang het verkeer. De woelige stroompjes verlegden telkens hun bedding en verbreedden zich vaak tot plassen. Een brug bouwen had daarom weinig zijn. De vloed zou ze ook wegspoelen. De voertuigen moesten een beek kruisen op een ondiepe plaats, waar een zandrug dwars door de bedding lag. Met plaggen en takkebossen kon men zo'n onderwaterdam opbouwen, verstevigen en herstellen. De naam voorde wijst nog de plaats aan, waar eens het verkeer door het ondiepe water trok. Vorden, Ijzevoorde, Lichtenvoorde, Blankevoort aan de Berkel bij Lochem en Hulzevoort evenals Schaarvoorde in Vragender hebben door hun ligging bij een doorwaadbare plaats hun naam gekregen. Alle verkeer moest een voorde passeren. De handelswegen liepen er op uit. Zo'n plaats was geschikt voor tolheffing. Lichtenvoorde heeft aan een voorde in de Hofbeek zijn ontstaan te danken. De heer van Borculo stichtte hier een burcht om de toegang tot zijn gebied te kunnen afsluiten. Menige nederzetting in de Graafschap is in de nabijheid van een beek ontstaan. Ergens moest men wel in aanraking komen met een van de waterlopen, die door het land kronkelden. Maar men zocht die nabijheid niet. Veeleer wenste men zich te onttrekken aan de wateroverlast en die was bij beken het grootst. De boederijen werden bij voorkeur op de hoogten of horsten gesticht. In het drassige Zieuwent liggen Storkhorst, Dorsthorst, Rouwhorst en Katershorst. Ook onder Vorden, Varsseveld, Aalten en Borculo komen talrijke horstnamen voor. De hoge ligging wordt bovendien nog aangegeven door namen, die met bult, berg, haar en woord zijn gevormd zoals Bulteman, Bultink, ten Haar, Voshaar, ten Barge, Laarberg en te Woerd. Omgekeerd geven de namen broek, goor, slat, stroet en veen aan waar vroeger drassig onland lag. Sommige waardeloze stukken wildernis liet men ongebruikt aan de vogels over.

Ze dragen nog de mooie naam vogelzang. De begroeiing met eikenhout wordt aangeduid in Ekelder, zoals Boekelder op de aanwezigheid van beuken wijst. Dennen vonden pas in de zeventiende eeuw als import aangeplant. In de oude veld- of hoevenamen komen ze daarom niet voor. Lintello en Lindvelde heten wellicht maar een lindebos ter plaatse. Vlier is meestal hetzelfde als drassig weiland en de Riete betekent een waterloop. Het Rietler is dan:beek-bos. Namen als Braak, te Brake en Braakman geven te kennen, dat de grond daar gebroken ofwel ontgonnen is. Het rooien van een bos heette rode. Men vindt dat woord nog in Roderlo, de oude vorm van Ruurlo. Het Zieuwentse Rolde is uit Rode-laar ontstaan. Als rode vonden ook Rha bij Olburgen en Ratum onder Winterswijk verklaard. Al in de dagen van Karel de Grote komt de ontginningsnaam Bijwank voor. Hiermede werd uitgedrukt, dat er een stuk woeste grond voor de cultivering was bij genomen. Nijland en Nijkamp kunnen eeuwenoude ontginningen zijn. De onbewoonde wildernis, die als mark of grems om de nederzetting lag, was gemeenschappelijk bezit van het Mark-génootschap. De namen Meent, Meene en Meinen betekenen gemeentebezit. Overeenkomstig het aandeel mocht ieder lid van de Markvereniging een bepaald aantal runderen of ander vee in de mark drijven en een toegekende hoeveelheid hout, turf, schadden en schollen daaruit halen. Het toezicht op het juiste gebruik van de markegrond bemustte bij een oppasser, die de schutte werd genoemd. De talrijke Schutte(n) namen van boerderijen en families zijn toen ontstaan. Liep er vee in de mark, dan sloot de schutte het op in het schutsschott. Tegen betaling van een boete kon de eigenaar het terugkrijgen. Meestal bestond de boete in een vat bier voor het markbestuur. Moeilijk was het te voorkomen, dat men zich een deel van de markegrond toeëigende. Zo iets gebeurde in nachttijd. Haastig werd om een stuk grond een greppel getrokken en tevens een hut daarop gebouwd. Als bij zonsopgang de rook omhoog steeg, mocht men blijven wonen. Er was een clandestiene bijwank ontstaan. Aan dit zogenaamde "aangraven" hebben enkele boerderijen hun oorsprong te danken. In Aalten komen voor de Hutte, Bazen-hutte, Paskerhutte. In Vragender lagen er drie aan de Hutten-dijk. De Tolhutte in Marienvelde staat aangegeven op een kaart van 1740. Dezelfde naam draagt een boerderij onder Kranenburg. De "Moaneschien" onder Zieuwent kwam bij maneschijn tot stand. In 1757 moesten de "huttemans" van Zelhem pacht betalen voor 33 hutten. Over het bezit en het gebruik van grond ontstonden vaak langdurige omenigheden. Onder Eibergen ligt het Twiëstveld en het Krakeel. In Zieuwent werd om de Kievekamp en in Meddo om de Striekamp gestreden. Een bijzondere vorm van domeingood hebben de Karolingische keizers of anders hun opvolgers van het Saksische huis hier ingevoerd. Zij stichtten namelijk de koningshoeve. Het Besselink in Lieveelde was zo'n koningsgoed. De Vondense Boerderij Koning in het Mossel wordt in 1648 een koningsgoed genoemd. Drie kilometer oostwaarts ligt in Barchem de Koningshof. In de Zwiep bij Barchem bevond zich in 1046 een militaire post Hagastaldaburg geheten. Door verbastering is daaruit de boerderijnaam Hazelberg ontstaan.

In deze omgeving groepeerden zich de frankische heemplaatsen Barchem, Lochem, Diepenheim en Stokkum aan weerszijde van de Berkel. Met Hagastaldaburg vormden zij vermoedelijk in de achtste eeuw een afweerstelling tegen het aangrenzende West-Saksen. De Slinge, die hier in de Berkel uitmondt, was later nog de grens tussen de heerlijkheid Borculo en het oorspronkelijke Graafschap Zutphen en daarenboven de scheiding tussen de bisdommen Utrecht en Munster. Tot aan de Bataafse Republiek stonden nagenoeg alle boeren als horige onder een adellijke heer. Het hofrecht bepaalde welk deel van de opbrengst zij aan huis moesten afdragen. Opslagplaatsen waren de zaalhoeven. Wellicht is de naam daarvan nog terug te vinden in het Saaltink op de Zwiop en in het Saaltink van Oldem Eibergen. Naar het schijnt, leverden enkele boerderijen vooral haver, terwijl sommige andere in de behoefte aan bonen moesten voorzien. De hoevenamen Haverkamp en Bonenkamp, die haast overal voorkomen, hebben dan een redelijke verklaring. De adellijke heren bewaagden hun bezit met een landweer. Rondom de cultuurgrond werd een hoge wal opgeworpen. Bovenop vormden ineengevlochten struikgewas een dichte haag. Aan weerszijden van de wal lag een gracht, die de aarde had geleverd. De ontginning heeft de meeste wallen en grachten weer gelijk gemaakt. Maar de namen bleven vaak bestaan zoals de Landweer bij Halle, de Lanover onder Borculo en Liewelde de Landwerhweg. Boerderijen, die bij de doorgang van een landweer lagen, moesten het afsluithek bedienen en toll heffen. Ze heten daarom, Klaphekke, Slotboom, Runneboom, Slagboom, Boner(s), Beumer(s), Hekjan, Hekman, Pas op en Kiekover. Bij de grens van een dorp, gewoonlijk bij de doorgang in een landweer, verhief zich eertijds een glag als een waarschuwing voor elke vreemde bezoeker. De heer van een hoge heerlijkheid bezat het recht de doodstraf toe te passen. Er werd recht gesproken in de open lucht op de zogenaamde maalplaatsen zoals te Mallum bij Eibergen en op het Malland onder Angerlo. Een maalplaats was omheind met een heg en heette daarom ook wel hegemaal. Samengetrokken werd zo'n woord tot hemel of hemmele verkort. Maalplaatsen waren dan eveneens de Hemmele bij Lichtenvoorde, de Silvooldse Hemel en de Hemelmate in Lintel. Ook op het Schaar werd de vierschaar gespannen evenals aan de Waliënweg van Winterwijk. Het Veengenicht hield zitting bij de Sleshegge onder Breedevoort. Bijzonder oud is vermoedelijk de Königstoel op de grens van Ruurlo-Zieuwent. Stoel betekent hier rechterstoel. Dit woord is ook aanwezig in Boerstoeel bij Geesteren en in Kroekenstoel ten oosten van Groenlo. Met "Kroeken" (oorspronkelijk krukke of haak) kan de kromstaf als teken van de bisschoppelijke macht bedoeld zijn. Kroekenstoel is dan de plaats, waar het Sendgericht van Munster bij Groenlo zitting hield. De vertegenwoordiger van de koning velde vonnis op de Königstoel wellicht reeds voor het jaar 1000. De Boerstoeel van de buurschap mocht alleen lichte overtredingen in behandeling nemen. Volgens G.A.W. Boerkoel in de A.D.W. april 1972, bladzijde 18, werd het doodvonnis voltrokken op het Galgenveld (Borculo en Eibergen), de Galgenhut (Aalten), het Galgenoor (Vorden), de Galgenwei (Keppel en Baak), het Galgenkamp (Lochem en Groenlo)

en de Galgenbulte eveneens bij Groenlo. Ook op de Brunsbergen bij Wichmond stond een galg. In Varsseveld had de terechtstelling bij de Radstake plaats. In de nabijheid bevond zich een begraafplaats. Op het kerkhof bij de Galgenbulte van Groenlo lagen twaalf graven. De Fransen, die in 1795 ons land veroverden, ergerden zich aan het gezicht der galgen. Ze vonden het mensonwaardig en drongen aan op verwijdering. Hun eigen guillotine hebben ze toch niet kunnen invoeren. Oorlogskerkhoven uit vroeger eeuwen zijn hier en daar nog aan te wijzen. Bij Groenlo ligt nog een soldatenbegraafplaats, de Grove, aangelegd bij de belegering van 1606. Bij de Wildenborch, dat door Zutphen en Deventer driemaal vergeefs werd belegerd, zijn de gesneuvelden op de nabij gelegen Dodenkamp begraven. In de heerlijkheid Bredevoort en ook in de gemeente Groenlo en Lichtenvoorde zijn alle kastelen verdwenen. Soms is er van een adellijk huis alleen nog wat muurwerk of puin overgebleven. Hier en daar toont het oppervlak het verloop van de gedempte gracht. Namen als Borg onder Rekken en Bonggraven in Eibergen en Varsseveld herinneren aan een afgebroken burcht. Boerderijen met een naam, die op "-borg" eindigt, lagen vermoedelijk binnen een gracht. Sommige dragen dezelfde namen als de kastelen Stoltenborg, Blankenburg en Lichtenberg. De Zieuwentse boerderij Plekkempol, die in 1614 voorkomt, heet naar de Plekkenpol van Winterswijk. In en om Zelhem, waar wel veel oud kloosterbezit lag, heeft nooit een kasteel gestaan.

II

Het heidendom heeft vooral in de esgebieden van Aalten en Eibergen een aantal urnenvelden nagelaten. Bij Erve Kots in Liewelde werden enkele graven uit de Merovingische tijd blootgelegd in een pemceel, dat als de Hilligenhüskes bekend stond. De naam doet denken aan de hutten, die elders boven de graven voor de dodenherdenking stonden opgericht. Kamel de Grote verbood in 785 te Paderborn het gebruik van de heidense begraafplaatsen. Voortaan moesten de overledenen bij de parochiekerk ter aarde worden besteld. Zelfs de Heelwegen of de lijkwegen naar een urnenveld moest men vermijden, omdat de naam als weg naar de hel, dat is onderwereld, een heidense betekenis had. Er werden daarom nieuwe dodenwegen vastgesteld. Het Send-gericht controleerde de toepassing van dit voorschrift. Toch heeft de naam Heelweg zich gehandhaafd in Dinxperlo, Vragender en Beltrum. Heelweg heet ook een wijk ten oosten van Varsseveld. De verbodsbepalingen van 785 hebben tot gevolg gehad, dat hier evenals in het Munsterland nergens een kerk op een heidense offerplaats of grafveld is gesticht. Een deel van de Slinge heet in Varsseveld Bombeke. Ook komt de naam Bombeck voor bij Billerbeck in de Baumberge. Het is naam van een gehucht aan de Bombecker Aa. De lettergreep "Bom-" is in beide gevallen een verworming van het woord "boden", dat ook nog als "bonen-" voorkomt. Boden zou betekenen: beschermer van het huis. Wodan werd met die titel aangeroepen. Het ligt voor de hand, dat de Slinge bij de offerplaats van Boden als Bodenbekke bekend stond. In de spreektaal werd Bodenbekke veranderd.

Naar het schijnt, bevonden er zich in deze streek nog meer heiligdommen van Boden. Evenals in het Munsterland komt de naam ook voor als Bonen. Onder Winterswijk ligt de Bodde-wieske (wieske is weide) en bij Dinxperlo de Bonenweide. De Boddenhook van Eibergen en Botloom onder Borculo waren wellicht eveneens offerplaatsen voor Wodan als Boden. In Aalten loopt de Bodendijk naar de Slinge. De naam kan aan de postdienst ontleend zijn, anders is hij te verklaren als weg naar het heiligdom van Boden. In elk geval mag men aannemen, dat er in Aalten een offerplaats bestaan heeft. Volgens B.D.Rots in A.D.W. 1972 no. I, zijn er bij de Hervormde kerk drie stenen van een offertafel opgegraven. Aalten heet in 828 Aladna en later Aladon. Het lijkt op een samenstelling als Alah-Toem. "Alah" betekende heiligdom en "toem" is een omheining, Aalten zou dan een omheinde offerplaats geweest zijn. Het eenwoude Donderwinkel in Zieuwent was vermoedelijk een heiligdom van Donar. Een ander Donderwinkel dat eveneens in de zeventiende eeuw wordt vermeld, ligt ten noorden van Baak. Ook op de Donderbulten aan de grens even boven Zwilbroek hadden plechtigheden ter ere van Donar plaats. In de voorafgaande als in de volgende gevallen wekt de opvolging van voorchristelijke namen de indruk, dat vanuit Vreden het heidendom hier een groot aantal heilige plaatsen heeft gesticht. Mogelijk waren ze bestemd om het frankengevaar in het westen met religieuze krachten af te weren. De godin Freya vereende men als beschermster van het gezin. Haar wagen werd door katten getrokken. Vooral de vrouwen zullen bij Freya om hulp in het gezinsleven gezocht hebben. Dat de bruid de kat goed moet voeren, zal een raad zijn, die nog met de Freya-dienst verband houdt. Hierbij hoorde dan ook het kattenoffer. Het christendom ruimde de heidense praktijken op en maakten ze verachtelijk. De kat is zelfs een spookdier georden. Maar daarmee hoefde de naam van de vroegere offerplaatsen nog niet te verdwijnen. Ongewoon groot is in deze streek het aantal weld-en boerderijnamen, die met het woord kar zijn samengesteld. Onder Lochem ligt de Kattenhof, in Barchem de Kattenkolk, bij Ruurlo de Kattenbelt, in Borculo de Kattenbeek, onder Eibergen de Kattenborg, in Meddo de Kattenberg, bij Winterswijk de Kattenbraak, onder Aalten de Kattenberg, in Zelhem de Kattenkolk en Kathorst en in Vorden het Kattingsveld. Menige plaats en weldnaam in de Graafschap eindigt op -lo, Ook het Loo komt een paar maal voor. Lo was een bos met een open ruimte. De lo-bossen boden dus plaats voor de menigte bij de viering van de heidense feesten. Blijkbaar was het Hilligenlo onder Winterswijk zo'n heilig bos. Volgens zeggen bevond er zich op de Lochemerberg eveneens een offerplaats. Ook bevonden zich daar een paar heilige bronnen, die nu duivelskolken heten. Het woord bullebak is een ander voorbeeld, hoe men vroegere watergesten aan de verachting heeft prijs gegeven.

III

Omstreek het jaar 800 verkreeg St. Ludger hier het christendom. Karel de Grote bepaalde in 785, dat men voor de stichting van een kerk als uitzet een zaalhoeve met twee gewone hoeven moest geven.

Het geschonken terrein heette wideme, wedeme, later wedem, weem of wehme dat bruidschap of uitzet betekent. De woning van de parochiegeestelijke kreeg de naam wedem, weem of wehme, omdat ze gebouwd was op een terrein, dat zo heette. Overal in Oost-Nederland en Friesland was deze pastorienaam verbreid. Dit is ook ongeveer het gebied, waar Ludger het geloof verkondigde en kerken stichtte. Aan hem is dan ook de verbreiding van die naam wel toe te schrijven. Ludger liet te Wichmond in 801 de eerste kerk ten oosten van de IJssel bouwen. Tot dat doel was hem een aanzienlijk stuk grond geschonken. Omstreeks 1450 wordt dat gebied nog het "heilige land" genoemd. Aan God iets schenken is toeheiligen of toewijden. Het geschonkene wordt daarmee aan het profane gebruik onttrokken, het is voortaan een gewijd of geheiligd bezit. Voor Ludger kan de schenking van dit "heilig Land" de reden geweest zijn om de plaatsnaam Withmundi of wijde monding te veranderen in Wigtmundi, dat is gewijde monding. De grond bij de monding van de beek was immers nu aan God toegewijd. De vroegere naam Withmundi verdwijnt in 801 om plaats te maken voor de schrijfwijze Wigtmundii, waarvan Wichmond de voortzetting is. Ludger ontving bovendien in de nabijheid van Wichmond grondbezit tot in Zelhem en Halle toe. In Hummelo aan de weg naar Baak ligt de Priesterinkhof en dichtbij de boerderij de Bisschop. Indien deze bezittingen eens aan Ludger hebben gehoord, dan heeft hij eerst de Priesterinkhof ontvangen en later als bisschop het goed de Bisschop. De abdij, die door hem in Werden aan de Ruhr was gesticht, had in Zelhem en Halle bezittingen. Oorspronkelijk hoorden ze wel tot de uitzet van de kerk in Zelhem. Minstens twee boerderijen kunnen uit de tijd van Ludger stammen en wel de Priesterink en de Papenborg. De naam Priesterink lijkt op die van de Priesterinkhof onder Hummelo. Papenborg heet ook een nu verdwenen boerderij onder Lichtenvoorde. Een ander Papenborg ligt op de grens Boreculo-Beltrum. Onder Eibergen komt de hoevenaam Bigerink voor, waarin eveneens het woord bisschop schuilt. Omdat de omgeving van Eibergen tot het missiegebied van Ludger behoorde en daarom later deel uitmaakte van zijn bisdom, mag hier ook aan een schenking gedacht worden. Een paar kerken in de Graafschap bestaan niet meer. Te Wichmond werd het gebouw in 1582 door de IJssel gesloopt. In Olden Eibergen ligt een "Kerkhof". Zo iets verondersteld, dat er in de onmiddellijke nabijheid ook een kerk heeft gestaan. Een perceel, "de Wehme", verstrekt die gedachte nog. Wellicht werd dit godsdienstig centrum naar het dorp Eibergen verplaatst. Een gelijksoortig geval wordt voor Ratum onder Winterswijk vermeld in Archief 1973, bladzijde 97. Volgens H.B. Beskers is daar "een stuk grond, dat de naam "kerkhof" draagt... Even verderop aan de Gellinkweg moet vroeger een boerderij met de naam "pastoor" hebben gestaan en een zeer vervallen oude bouwvall daar heet nog de "Köster". De naamen spreken duidelijk, maar de oorkonden zwijgen, wat echter nog geen ontkenning hoeft te betekenen. Namen als Kerklo in Eibergen en Kerkwijk in Ruurlo, Vorden en Zelhem herinneren niet aan een bedehuis op die plaats, maar alleen aan grondbezit van de parochiekerk.

Verdwenen zijn de kapellen te Harfsen, Laren, Barchem, Brunsbergen, Wichmond (Kapel in het bos), Hengelo (Leemkuil) Zelhem (Oosterwijk) en Vorden (Bramel, Hakfort, Wildenberg en op het Linde). Van de Vragenderse St. Jacobskapel en de St. Nikolaaskapel in Baak zijn nog ruïnen over. Bethlehem, het oudste klooster in de Graafschap, ontstond tegen 1200 ten oosten van Doetinchem. In 1430 betrokken de Augustijnen van Windesheim het klooster Schaer bij Bredevoort. Beide huizen gingen in de tachtigjarige oorlog te gronde. De overige kloosters lagen in de steden Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Lochem en Groenlo. Ook in de bedevaartplaats van de beide Ewalden te Laren zou een klooster gestaan hebben op de plek, waar zich nu de boerderij het Klooster bevindt. In Aalten, Varsseveld, Hengelo en Ruurlo komt de veldnaam Klooster voor, maar als herinnering aan vroeger kloosterbezit. Bij de vroegere Heiligenverering kwam ook het schenken van grond voor Namen als de Antoniuskamp in Kranenburg en Lichtenvoorde alsook de Antonius-hof onder Zelhem zijn daarvan getuige. In 1444 ontving de kapel van Vragender een perceel de Crucebree. Nu heet dat bouwland het Krusstukke. Onder Keyenburg ligt de Kruiswije. Men mag hierbij denken aan een schenking tot ondersteuning van de kruisochten. Plaatsen waar eens een veldkruis of een beeld stond, heten in Eibergen het Hilligenhüsken, in Olden Eibergen de Kruiskamp en in Haarlo het Krusstukke. Ook ten oosten van Eibergen ligt een Kruiskamp. Raadsellachtig blijven de namen Kroezen in Vragender en Varsseveld alsook Kroezenboom in Ruurlo en vroeger te Vorden. In Twente vallen ze eveneens op. Mogelijk is in deze namen de oude witspraak van kruis als kroes nog behouden gebleven. De kroezenboom kwam vaak als kenteken bij een grensscheiding voor. Hij droeg dan vermoedelijk een ingesneden kruis. Zo'n bijzondere boom moest blijven staan en overtrof de omgeving door dikte en hoogte. De naam betekent zodoende: boom met een kruis. Vaak zal men er een kruisbeeld onder geplaatst hebben. De stille eenzaamheid van het land trok het kluisenaarsleven aan De Kloetze bij Lochem, de hoevenaam te Kloetze onder Aalten en de Kloezenweg in Lieveelde getuigen nog voor deze vorm van middeleeuwse vroomheid in onze streek.

M. REINDERS O.F.M.

VORDEN.

CAVER BROEDLACHTE NEUGEN VEUR 60 JAAR IN VROEGENDER.

Noa older gewönte wodden as neugas anewèzene, ne breur van de broed en ne breur van d'n brugem. Zollen dee twee, of ene van beiden d'r neet wèzen of neet können, dan wodden d'r neven ineschakeld en as dat neet wol lukken, dan mosten jongeleu van de noaste noabas, dat karweitjen opknappen. D'r wazzen d'r zat fel op, want dit was al 'n feest veur jonge keals, woar mangs wal ne hele wekke met emeuid was. 't Gebeurden wal, dat dee twee bi-j zon hondad hoeshöldinge van familie, noabas, kameröö en andan woar ze good kundig met wazzen, mosten wèzen en wisse wodden ze met völle wille binnen eloaten en rejaal etraceerd, zodat ze mangs wal's ne dag vrog mosten opbrekken, umdat ze andas te völle van 't goeie kregen. I-j mosten wal sterke bene hem'n en ok ne sterke mage. Noast drank wodden ze ok etraceerd op botterham met dikke nägelholtvleis d'r op, of met eiere. 't Gink in die tied allemoale nog te voet. Beiden hadden ne mooien goa-stok en den wodden deur de noabasdeerns met slingas en rozen versierd. At ze onderweg wazzen, ko-j ze al in de wiete heur'n zingen en op ieder hoes an zongen ze hetzelfde leedjen met dit verschel, dat ze bi-j ieder hoes de name van dat hoes gebroekten.

Dat leedjen was: „Hier bij (b.v.) Tolkamp moeten we wezen,
Hier bij Tolkamp moeten we zijn!
Daar staat voor de deur geschreven
Daar vertappen ze beandewijn!
Brandewijn, brandewijn, dat doet ons zo vrolijk zijn;
Vrolijk zijn de jonge knapen
Als ze naar een meisje gapen, hopsasa!
Hopsa kleine deerne,
Morgen zal ste groter weerne, hopsasa!"

As ze in de kökkene kwammen, dan deed d'r ene de boschop en zée:

„Hier komme wi-j an met stok en staf
En leggen euze complementen af:
(b.v.) Slatmans Jannoa is de broed
En Veldkamps Drieks den brugem,
En dee neuget ow allemoale oet
Op de broedlachte an 't hoes van de broed:
Tokken wekke goonskedag d'n helen dag!
Mo-j vrogge komm'n en lange blieven
Dan kö-j het meeste opkriegen.
Ik had mi-j ok nog wat op 'n stok eschreven
Moar dat hebt mi-j de vrouleu d'r ofevrevene.
No wik mi-j easte es bezinnen,
Dan kan mien kameroad beginnen!"

De Hervormde kerk van Lichtenvoorde en de Katholieken
in 1809.

De Bataafse Republiek nam in de grondwet van 23 april 1798 twee beginselen op, Vrijheid van godsdienst en scheiding van kerk en staat. In de Additionele Artikelen werd een bepaling getroffen over de kerkelijke goederen.

Art. 6 luidt:

" Alle kerkgebouwen en pastorijhuizen der voormaals heerschende kerk, voor zooverre zij, door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, geene bijzondere en wettige eigendommen zijn, worden overgelaten aan de beschikking van ieder plaatselijk bewind, om deswegen tusschen alle kerkgenootschappen eenig vergelijk te treffen, en wel binnen de eerstkomende zes maanden na de aanneming der staatsregeling. De grondslag van dit vergelijk is in iedere plaats, het grootste getal van leden der onderscheidene kerkelijke genootschappen, hetgeen alzoo de relatieve meerderheid van zielen zal uitmaken. Het zal de voorkeur hebben omtrent de naasting eener plaatselijke kerk en pastorij, onder bepaling echter, na de gedane begrooting van de waarde dier gebouwen, van eenne matige uitkeering, hetzij ineens, of bij termijnen, aan de andere kerkgemeenten, naar evenredigheid van derzelver leden, welke allen, door deze bepaling worden gehouden voor altijd afstand te hebben gedaan van de gemeene aanspraak."

De katholieken meenden volgens dit Artikel 6 aanspraak te kunnen maken op de Hervormde kerk. De kerkeraad kon echter bewijzen, dat Artikel 6 hier niet van toepassing was, omdat de hervormden de kerk met eigen middelen gesticht en onderhouden hadden.

In 1801 werd de grondwet gewijzigd. Deze bepaalde, dat iedere gezindheid in het bezit zou blijven van hetgeen zij op den dag der uitvaardiging van die Constitutie bezat. Maar op 2 augustus 1808 vaardigde Lodewijk Napoleon een decreet uit, dat ten opzichte der kerkgebouwen schikkingen zouden plaats hebben, 't meest overeenkomstig " met de gesteldheid der onderscheidene godsdienstige gezindheden in iedere stad of plaats." Op zijn rondreis door het Oosten gaf de koning te Zeddam en in Twente enkele kerken van de hervormden aan de katholieken.

Het verzoek van de katholieken aan de koning in 1809 om het bezit van de Hervormde kerk in Lichtenvoorde is zodoende een beroep op het decreet van 1808.

Aan zijm Majesteit den Koning van
Holland Conmaitable van Frankrijk.
26 Augustus 1809.

Sire!

Geeve met verschuldigten eerbied in alle onderdaanigheid te kennen, de ondergetekende Roomsche Catholique Pastor van Lichtenvoorde, waarmede zig namens de Roomsche Catholique Gemeente aldaar, als daartoe door dezelve gemagtigd, voegende Derk Manschot en Hermanus Stezenberg.-

Dat het Uwe Majesteit goedgunstig heeft gelieven te behagen bij allerhoogst derzelve Besluit van den 2. van Oogstmaand 1808 in het Generaal ten aanzien van 't stuk van Godsdienst, Algemeene bepalingen te decreteren: onder anderen mede bij Hoogstgedachte Decreet Art. 9 ten aanzien van de Kerkgebouwen tot den openbaren Godsdienst geschikt, en daaraan behoorende fondsen, meer bijzondere bepalingen en Schikkingen daaromtrent gebaazeert op de gesteldheid en de behoefkens der onderscheidene Godsdienstige Gezindheden in ieder stad of plaats vaststellen.-----

Na teneur van welk hoogstgedachte Decreet, zoo met relatie tot de behoefkens, als andere vedere omstanden bij de Roomsche Catholique Gemeente te Lichtenvoorde plaats grijpende, de suppliänten vertrouwen, dat ook in het bijzonder, het kerkgebouw tot den Openbaaren Godsdienst geschikt, tans bij de Gereformeerde Ingezetenen aldaar bezeten wordende, in de energigste termen vann aan spraak voor de Roomsche Catholique Godsdienstige Gezindheid aldaar ter plaatse, komt te vallen.-----

De welke dringende omstanden de ondergetekenden den zoo voor zig als in hunne voor aangetoogene qualiteiten dan also allerönderdaanigst ter toetsing aan meergemeld Decreet, met hunne daaröp gegronde Bede, hunnen allergenaadigsten, soeverein, de Vrijheid neemen, reverentelijk voortodraagen. -----

Den welken dan als behoefkens omstanden, gesteld en geschikt hedens, Zoo onderling als elk in 't bijzonder, met relatie tot de Gereformeerde en Roomsche-Catholique Gemeentens, veeläl bestaan hoofdzaakelijk daarin.

Dat de Roomsche-Catholique Gemeente aldaar bestaat uit ruim 1310 Zielen, en daaröntegen die der Gereformeerde Godsdienstige Genootschap van Lichtenvoorde uit ongeveer 280 Zielen.---

En dus die der Suppliänten of de eerstenbooven de Gereformeerde Gemeente onderling ten reguarde van het getal in verband staan, als bijna 4 tot 1 en het overgetal der Roomsche Catholique Zielen: dus 3/4 booven dat der Gereformeerden, in die plaats uitgemaakt. Dat het Roomsche Catholiek kerkgebouw aldaar als enkel lang 62 en breed 28 en hoog tot in de top slegts nog geen 34 voeten bevattende, veel te klein is, die talrijke Gemeente te bevatten, en daaruit, en uit den toevloed van die Copeuse quantiteiten menschen, in, en tijdens de Godsdienstoëffening, dat 't Roomsche-Catholiek kerkgebouw bij Moogelijkheid hiet vergroot, ofte tot de vereischte extensie gebracht worden kan, eënsdeels uit hoofde van de locale situatie daarvan en bezien van, daaraan grenzende particuliere behuizingen, en anderdeels, dat

ook bovendien, de Roomsche - Catholique Gemeente niet vermoogend genoeg is, Zich eene nieuwe kerk, gepast aan het aantal der ledematen, uit eigen beurt te verschaffen: - Dat daarentegen het kerkgebouw tans bij de Gereformeerde bezeten, als zijnde lang, 78, breed 32, en in de hoogte tot in den top, 46 voeten en dus in alle Aart van Extensie en grootte, dat van 't Catholique Kerkgenootschap overtreft, en alzoo veel meer en beter geschikt tot eene onverhinderte Gods- dienst- oeffening voor de Roomsche - Catholique Gemeente, als dat waarin Zij Zich tans moet behelpen: en, welk Gereformeerd Kerkgebouw ook in allen gevallen tot eene meer gevoegelijke Facile innerlijke Appropriëering en bevatting van die Gemeente geschikt is, -- op gronden dan van welke hier booven aangehaalde omstandigheden, zooten aanzien van het grootte getal der Roomsche - Catholiken gezindheid, als ten regaarde van de situatie van derzelven kerkgebouw, en geallegueerde behoeftens, in 't uitoeffenen van hunnen Godsdienst, en die der Gemeentezelve, de ondergetekenden voor hun en in hunne aangelegenqualiteiten, hunne aanspraak onder allergenaadigst welnemen in Conformatie van den 9 Art. e des hooggedachten besluits, vertrouwen genoegzaam hebben aangetoond, en daarom de vrijheid neemen, in diepsten eerbied, den Throon van Uwe Majesteit, met hunne bede te naderen, en allenönderdaanigste te verzoeken. Dat bij eventueele Schikking na teneur van het hoogstgedachte 9 Art. op grond en Motiven hierwooren respectieweljk aangehaalt, het uwe Majesteit allergenaadigst gelieve te behagen, de Roomsche - Catholieke Gemeente van Lichtenvoorde te stellen in het gerot en bezit van het kerkgebouw met den aankleeven vandien, tans bij de Gereformeerde Gemeente gepossideerd wordende. -

Dan, hoezeer altoos Onderschraagd door allergenaadigst hooggedachte besluit, steeds ten oogmerk hebbende de familiëering der meederheid tusschen de respectieve Goddienstige gezinten: doch, tevens bedoelende de allerwijst vaderlijkste bescherming der minderheid, zoo biedt het Roomsche - Catholiek Kerkgenootschap aldaar, in nastreving van dit laatste hun kerkgebouw met daaraan geëce-rocheerde Pastorie-huis, als in allen deelen, in grootte, en gesteldheid zoo voor de Gemeente en derzelve Godsdienst oeffening als huisvesting voor den Leeraar daarvan allersgeschikst tegen eene behoorlijke Computatie aan de Gereformeerde Gemeente aan: onder afstand en overgang tevens van de Wheeme of Pastorie-huis van de gereformeerde Leeraar aan de Roomsche - Catholique Gemeente. -

(was getekend)

't welk doende,

J. H. Westerman: Roomsche
Catholiek pastor-

D. Manschot.

H. Sterenborg.

(Ne voestvol oet 't spintvat van oetdrukkinge dee w'al bi-j mekare egard hebt.)

1. Maak moar 's ne voes(t) a-j gin hand hebt!
je moet geen onmogelijke daden verwachten.
2. a. Hee hef ne boek as ne spörriekoo!
b. Wat hef dèn d'n balg weer dikke! (platvloers)
Wat heeft hij weer overmatig veel gegeten!
Spörrie = spurrie, muurachtige plant;
ook in: Spörriebotter.
3. Fo-j! I-j zoll'n hier de beene te brekken.
Nou 't is hier erg lastig lopen.
4. Dee hef weer wat in de moeke! (platvloers)
Die vrouw verwaxht weer een baby.
Moeke = kleine hengselmand.
5. Met 'n dröpken honnig vang i-j meer vleege'n as met 'n vat azie:n.
Met taktvol optreden heeft men vaak meer sukses dan wanneer de bittere waarheid gezegd wordt.
6. D'n eenen ziene oe:le is d'n andern ziene nachtigòde.
Zoveel hoofden, zoveel zinnen.
Of: Over smaak valt niet te twisten.
7. Das ne netten heer.
heer = geestelijke
vgl. Hammenheer en Gottenheer kwamm'n beide oet Harvele. (Hammenheer - Rector Hulshof overl. 1935. Gottenheer - Pater Elschot overl. 1970.)
8. At ne boer wie:n mot drinken en de pastoor kaarnemelk dan lèeft ze beide neet lange meer.
9. At dèn één glèesken ophef, krig-e al ne kop as as ne knollenroe:der.
Na èen borreltje heeft hij al een roodaangelopen hoofd. (Van 't het voorovergebukt staan bij 't rooien van de knollen)
roe:n = rooien
11. Wat ne dèèlenhane!
Wat 'n arrogant persoon.
Vermoedelijke herkomst: De kippen liepen vroeger, zoals bekend, vrij rond in en om de boerderij. De nesten waren aangebracht langs de rand van de hooizolder (hilde) en vaak liep de haan parmantig over 't erf of de deel, of stond ergens bovenop als 'n trots heerser.
12. Anekdote: Twee olde meukes oet Lechtenvoarde hadd'n zes hoondere, moar gin haane. Zee vonden dat de hoondere zoo eu stonden te kiek'n in 't hoonderhòksken zonder haane. Zee ging'n too noar ne boer in 't Suwwent en wolden doar zes haan'n koop'n, veur iedere henne eene. Zèè den boer: "Moar wat wo-j toch met zes haan'n? Eéne is toch wisse wal genog!" "Kwelke", zeiden de dearns, "wi-j wilt er gearne zesse hemm'n, want wi-j wet wat wochten is!"
meu-je = moei, (ongetrouwde) tante.
eu = vermoedelijk verwant aan Ned. ooi, Eug, ewe; lat.
ovis = vrouwelijke schaap; en kiek'n zou dan kunnen duiden op de uitgebluste blik in de ogen van schapen, die 't te lang al zonder gezelschap van 'n ram hebben moeten stellen.
kwelke = nauwelijks.

'n Beschrievinge aover 't waken bi-j 'n doo-n, zo as dat veur flieftig jaor in Vraagender 't gebroek was; later is dat hier of e-schaft.

Bi-j mien lèven hek tweemaal helpen waken bi-j ne doo-n. Daor worden vrogger meestentieds twee jonge keals oet de naoberschap veur an e-wezene. Ik wil bes wetten da-k 't er de easte kere hups ni-je van hadde bo dat zo to genk. Mien kameraod en ikke gengen 's aovonds bi-j n-oelenvlog naor 't starfhoes hèn. Daor praotten wi-j luk met de leu en ze meken eus kundig in de kökkene.

Veur dat de hoesgenoten van ne doo-n naor bedde gengen, hadden ze eus e-wezene waor de koffiemölle en de koffiebönen wazzen en ok waor wi-j de koffiekanne, 'n sokkerpot, de melkkanne en de ronde kommen zonder oor-n kommen kriegen. 't Meeste grei ston in de glazen kaste. Ze hadden ok nog 'n halven liter foezel met 'n glèesken, zonder veutjen veur eus op taofele e-zat. At de leu un peusken in bedde wazzen, gotten wi-j eus ne boddeltjen in en dronken in 't verzet oet dat ene gleasken.

Teggen n' uur of twaalvene zatten wi-j koffie en dronken daor 'n köpken of wat van. Wi-j praotten zachjes met mekare en dee-n alles zo stille meugeluk um de slaopende leu neet wakker te maken. Aover 't liek wodden neet e-praot en wi-j hadden dr-ok gin ni-je van um 't te zeene.

't Liek lèèg meestentieds al in de kiste, maor somtieds nog in de beddesté. Ik wedde nog wal da-k 's nachens good e-slaopene hebbe in d'n stool. At de leu 's mo-ns opstonnen, gengen wi'j weer naor hoes to.

Ik hebbe mi-j 's 'n geval laoten vertell-n van een paar jonge keals, dee ok hadden motten waken bi-j 'n liek, net in de tied dat de kassen riepe wazzen. Too 't 's mo-ns lech begon te wodden, had éne van beiden e-zeg: "Ze hebt hier n' mooien kassenboom; ik gao naor boeten en plukke mi-j n' hand-vol kassen." Too-t hénen 'n zetjen boeten was ewes, was 'n and-n bi-j 't liek in de beddesté onder 't laken ekroppene en tto-t 'n kassenplukker weer in de kökkene was ekommene, had zien kameraod oet de beddesté zienen hand onder 't laken hèn estokkene en heel vrom evraogd: "To, gèf ter mien ok 'n paar met." Daor was n' kassenplukker toch wal luk van eschrokkene . . . Hé hadde edach, dat n' doo-n weer lèvend ewodden was . . .

Ak zo trugge denke an dèn halven liter foezel, dan zol dit lèste geval ok nog waor können wezen.

A.D. MCMLXXIII-XXII/VII

Diekas Willem.

VERSLAG VAN DE EXCURSIE NAAR ORVELTE.

Bezoek aan Drenthe op 13 oktober 1973.

Een groep enthousiaste leden van onze vereniging verzamelden zich in de morgenschemering op de markt om, daarbij gezeten in een gerieflijke touringcar, een dagje Drenthe te gaan doen. De heer Eiting als excursieleider kruide de tocht met deskundige opmerkingen over het door te trekken landschap en zijn bewoners. De eerste etappe waar een geschikte gelegenheid om, jawel, om koffie te drinken, verliep dan ook vlot. In de oude vesting Coevorden werden we geconfronteerd met het plaatselijk horeca gebruik om (kennelijk) op Zaterdagmorgen uit te slapen. Het derde cafeetje was open en tijdens deze koffiepauze werd daar een afspraak gemaakt om het kasteel te Coevorden te bezichtigen.

Een bereidwillige gids leidde ons rond door het kasteel dat o.m. ook als gemeentehuis in gebruik is. De enorme betekenis van Coevorden als vesting in vroeger eeuwen werd hier duidelijk aangetoond. Het kasteel is echt een bezoek waard, zeker ook voor Uw kinderen, die bovendien in een grote zaal genieten kunnen van maquettes van complete veldslagen en van andere gebeurtenissen uit het verleden (zelfs enkele T.V. series zijn in miniatuur uitgebeeld). Overigens kunt U hier ook de oorsprong van het veel gebruikte woord "vernaggelen" vernemen.

In het buitengebied van de stad werd de schans bezocht, waar de belangstelling echter wat getemperd werd door het gure weer.

Van Coevorden werd er via het typische drentse turflandschap van het Zuidoosten koers gezet naar Orvelte, een dorpje in de gemeente Westerbork. Orvelte is een echt oud saksisch dorp, midden in de oude landschap, dat geheel gerestaureerd wordt. De Heer Kingma, zelf nauw betrokken bij de restauratie, gaf ons een boeiend overzicht over de ontwikkeling van de plannen tot en met de huidige situatie. Een groot aantal zeer fraaie dia's illusteerde zijn verhaal, dat doorspekt was met anecdotes uit het dorp en z'n omgeving. Orvelte stond door een aantal oorzaken (ruilverkaveling, kinderloosheid e.a.) op het punt te verdwijnen. Gelukkig is het de Stichting Orvelte gelukt om het geheel als beschermd dorpsgezicht te bewaren. Niet alleen het dorp zelf, maar ook het omringende landschap wordt geheel in oude staat teruggebracht, o.a. door het opnieuw aanplanten van houtwallen, die de bestaande hekken en afsluitingen moesten vervangen. Getracht wordt ook de oude gewassen (o.a. boekweit) op deze gronden te telen en dan uiteraard zonder gebruik te maken van kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Het enthousiasme waarmee dit allemaal gebeurt, is voor de moderne betonmens een openbaring. Uiteraard vraagt een restauratie, die o.m. het compleet overplaatsen van grote boerderijen meebrengt, financiële bijstand. Het ministerie van C.R.M. en o.a. het Anjerfonds subsidiëren envoorts beschikt de Stichting over eigen middelen.

Het bleek een onhaalbare kaart te zijn de boerderijen hun oorspronkelijke bestemming terug te geven. De aanwezige boerderijen krijgen dus alle een min of meer culturele bestemming. Als voorbeeld mag dienen de monumentale "Borckerhof". Deze schitterende hoeve is nu een experimenteel verblijf centrum voor groepen, die een weekend of een week samen willen werken aan b.v. keramiek. Textiele werkvormen of wat willen bestuderen op biologisch of archeologisch gebied.

In Orvelte is ook gevestigd de Drenthe-bibliotheek van het Drents genootschap met een uitgebreide collectie literatuur over alle mogelijke onderwerpen, die betrekking hebben op Drenthe.

Om dit gave dorp ook de nodige rust te geven is alle autoverkeer in de kom verboden. De originele bestrating en straatverlichting geven het dorp een romantisch aanzien, dat nog verhoogd wordt door de werkelijk rustieke schoonheid van de gerestaureerde boerderijen.

Ors gezelschap heeft de sfeer van Orvelte geproefd en kennis gemaakt met de voor Europa unieke situatie, die hier is ontstaan. De inwendige mens werd bedacht in het Hoes van Hol-an in Zweelo en vandaar ging het hen hoes. Om zeven uur waren we weer bij de Kei.

H.J.M.

+++++

Vervolg pag. 8.

De kameroad:

Foe:zel is ter zat
En bier ok nog wat;
De stoet'n bunt esnene in plakken,
Doar kö-j de botter zo tusken smakken.
Dan komt spölleu met broe:n holt
Dee spölt veur jonk en old.
A-j met dansken de balken neet könt raken
Dan mög i-j 't ok luk minder maken.
Deet riestepap wilt etten,
Mot de melk en d'n leppel neet vergetten.
He-j 't no allemoale good verstoan,
Dan kö-w wal 'n huusken wieter goan.

Doarnea mosten ze zich dale smieten en wodden ze 'tractead;
het melk brengen 'smöns veur d'n riestepap was veur dee hoes-
holdinge, deet veur 'n helen dag eneugd wodden.

Vragender, IV/VIII - MCMLXXIII

Diekas Willem.

Digitale bewerking
Henk Hanselman
2013